

KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ, KÜRESELLEŞME VE KOOPERATİFÇİLİKTE YENİ EĞİLİMLER

Yrd. Doç. Dr. Tuncay GÜLOĞLU*
Yrd. Doç. Dr. Adem KORKMAZ**

Özet

Kooperatiflerin anayasası niteliğinde olan kooperatifçilik ilkeleri 1934 yılından itibaren sürekli bir gelişim ve değişim trendi içinde olmuştur. Ancak bu gelişim ve değişim trendini etkileyen temel değişkenler içsel değil daha çok dışsal nedenlere dayanmıştır. Ekonomik hayatta görülen rekabet, bütünleşme ve nihayet küreselleşme olguları kooperatifleri derinden etkilemiştir. Bu tehditlere karşı kooperatifler kendilerini sürekli olarak yenilemek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada, kooperatifçiliği etkileyen faktörlerin kooperatifçilik ilkeleri üzerinde meydana getirdiği değişim incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, Kooperatifçilik İlkeleri, Globalleşme.

Abstract

Principles of the cooperative system, which are supposed to be a constitution for cooperatives, have been in a trend of continuous development and change since 1934. However, the essential factors affecting this trend of development and change are based upon external rather than internal reasons. Cooperatives have been heavily affected by economic developments of competition, integration and globalization. Against these threats, cooperatives have had to be continuously renew themselves. This study examines the changes in the principles of cooperative system as a result of the factors mentioned above.

Keywords: The cooperative system, Principles of the cooperative system, Globalization.

* Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

** Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

GİRİŞ

Kooperatif düşüncesini bir aksiyon olarak şekillendiren ilkeler ilk defa Rochdale öncüleri tarafından bir tüketim kooperatifinde uygulanmaya başlamıştır. Bu tüketim kooperatifinin oluşturulmasından sonra bir sosyal işbirliği modeli olarak, bütün dünyaya yayılarak kabul görmüş, sosyal alanda gelirlerin yeniden dağılımında kendi kendine yardım mekanizmaları açısından da bir sosyal politika modeli olarak bir çok devlet tarafından geniş destek görmüşlerdir.

İktisat ve sosyal politika alanında, düşünce düzeyindeki bir çok görüşün uygulayıcıları ile düşünürleri birbirinden önemli ölçüde ayrılırken, aksine, kooperatifçilik alanı bu konuda önemli bir ayrıcalık teşkil eder. Bir çok kooperatifçi düşünür (Robert Owen), düşüncelerini kendi pratikleri ile desteklemişlerdir. Kooperatifçilik ilkeleri, kooperatiflerin kooperatif değerleri uygulamaya koydukları tüzüklerdir (Demirci, 1997b, 3). temel yaklaşımlarını Rochdale tüketim kooperatifini kurarı 28 fabrika işçisi tarafından ortaya konulan bu ilkeler çeşitli değişikliklerle orijinalitesini 21. yüzyıla kadar taşımışlardır. Bir işbirliği modeli olarak bütün dünyada çok farklı şekillerde yeni oluşumlara öncülük etmiş, kapitalizmin en acımasız dönemlerinde devletin yeterli önlemleri almamasından kaynaklanan boşluğu doldurmak amacıyla büyük kapitalistlere karşı kendi kendine yardım mekanizması olarak bir sosyal politika işlevi görmüşlerdir. Sosyal politikanın genellikle devlet tarafından kurulup örgütlenmesine karşın kooperatifçilik, gerek düşünce gerekse örgütlenmesi devletin dışında ortak sorunlardan etkilenen bireylerce gerçekleşmiştir. Zaten, bazı başarılı örnekler dışında, genellikle devletin yönetsel olarak devrede olmadığı modeller başarılı olmuştur.

Dünyadaki çeşitli ekonomik ve sosyal gelişmeler, bir çok yapıyı derinden etkilemiş, bu gelişmelerin bazıları bir çok kurumu derinden etkilemiş, geleneksel yapıların yerine yeni modeller ortaya çıkarmıştır. Devlet ve devletin fonksiyonları sürekli olarak değişmiş ya da değişime zorlanmış, sendikalar kendilerini yeniden tanımlamaya başlamış, yönetim kavramı köklü değişimlere uğramıştır. Çok daha önemlisi özellikle son 20 yılda yaşanan küreselleşme olgusu bütün kurum ve yapıları bir kez daha etkilemiştir. Bugün hemen hemen bütün dünyada bu olgu tartışılmakta, nerede, ne zaman ve nasıl sonlanacağı konusunda onlarca teori geliştirilmekte, çeşitli kehanetlerde bulunmaktadır. Kooperatifçilik düşüncesi ve uygulaması da küreselleşme olgusundan çok çeşitli şekillerde etkilenmiştir. Özellikle, küreselleşme olgusunun ekonomik yansıması

olan rekabet, etkin yönetim, sermaye yoğunluğu, iletişim ve işbirliği stratejileri konularında kooperatif işletmeleri yoğun bir baskı altında kalmışlar, küçüklü büyüklü bir çok kooperatıf sel faaliyet sona ermiş, bir çok kooperatif türü büyük sıkıntılar içine düşmüştür. Küreselleşmenin ekonomik boyutunu temsil eden büyük işletmeler ve bunların uluslarötesi yayılma stratejileri özellikle yerel düzeydeki ya da küçük ölçekli ekonomik yapıdaki kooperatif işletmeleri tehdit eden en büyük gelişme olmuştur. Diğer taraftan bir çok ülkede işletmelerin yatay ve dikey bütünleşmeler yoluyla faaliyet ölçeklerini büyütmesi kooperatifler için önemli bir tehdit unsuru haline gelmiştir.

Biz bu çalışmamızda, küresel arenada meydana gelen değişimlerin kooperatifçiliğin teorik arka planını oluşturan -konu kooperatif düşüncesinin teorisine ve uygulama şekillerine yön veren- kooperatifçilik ilkeleri üzerindeki yansımalarını inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız. Küreselleşme olgusunun kendi yapısından çok, kooperatif işletmelerde neden olduğu sonuçlar ve bu sonuçların teorik arka planda neden olduğu gelişmeler üzerinde duracağız.

A. Kooperatif İlkelerinin Tarihsel Evrimi

1. Başlangıç Dönemi

İlk defa “Rochdale Öncüleri” tarafından ortaya konulan kooperatifçilik ilkeleri, küçük değişikliklerle (1934) yılında ICA (International Coopeartive Alliance = Uluslararası Kooperatif Birliği) tarafından kabul edilerek uluslar arası bir nitelik kazanmıştır. Bu ilkeler;

- 1- Serbest giriş,
- 2- Dini ve politik tarafsızlık,
- 3- Demokratik yönetim,
- 4- Risturn dağıtılması,
- 5- Faiz verilmesi,
- 6- Peşin satış,
- 7- Eğitimin desteklenmesidir.

ICA yukarıda sıralanan ilkeleri “temel ve ikincil ilkeler” olarak ayırma tabi tutmuş, herhangi bir kooperatifin ICA’ya üye olabilmesi için “temel ilkeler” olan ilk üç ilkeyi uygulaması zorunluluğunu getirmiştir (Mülayim: 1992, 58).

2. Gelişme Dönemi

Küresel ölçekte, işletme yapılarının ortaya çıktığı, rekabet olgusunun sınırlarının uluslararası yapıya büründüğü yıllar, II. Dünya savaşının ekonomik yapıda ortaya çıkardığı büyük sonuçlarla doğrudan bağlantısı vardır. Özellikle kooperatiflerin rakibi olan kuruluşlar savaştan sonraki yıllarda tüketicileri kendilerine çekebilmek için her yönüne başvurmuşlar; kredili satışlarla müşterilerine büyük kolaylıklar sağlayarak iş kapasitelerini dev adımlarla geliştirmişler; maliyetleri düşürmüş; mallarını ucuza satma fırsatını bulmuş ve bir çok konuda pazarın önemli bir bölümünü ele geçirmiştir. Fakat kooperatifler "peşin satış ilkesi" nedeniyle uzun süre bu gelişmeye ayak uyduramamış ve varlık sorunu yaşamaya başlamıştır (Başar, 1993, 47).

Ekonomik varlıklarını sürdürebilmek için bu ilkedен taviz vermeleri ve kooperatiflerin aralarında işbirliğine gitme gereği ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan 1945-1963 yılları arasında yapılan kooperatifçilik kongrelerinde ilkelerin yeniden gözden geçirilmesi istenmiş, kooperatiflerin yapısal değişimlere uyum gösteremedikleri ve küçük faaliyet ölçekleri ile mevcut piyasa şartları içinde rekabet edemeyecekleri dile getirilmiştir. Bu gelişme, globalleşme olgusunun kooperatif harekete ilk ciddi saldırısı olarak nitelenebilecek boyutta ve ölçekte olmuş, nitekim 1966 yılında ICA'nın 23. Kongresinde ilkeler yeniden görüşülerek gelişmelere uyum sağlamayı hedefleyen birbirini tamamlayıcı altı ilke belirlenmiştir.

Bunlar;

- 1- Serbest giriş-çıkış,
- 2- Demokratik yönetim,
- 3- Risturn verilmesi,
- 4- Kapitale sınırlı faiz,
- 5- Kooperatif eğitimi ve,
- 6- Kooperatifler arası işbirliği ilkeleridir.

Kooperatifçilik ilkelerinde yapılan ikinci değişiklik sonucunda iki önemli gelişmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar; peşin satış ilkesinin kaldırılması ve kooperatifler arası işbirliği ilkesinin benimsenmesidir.

Nasıl ki 19. yüzyıldaki ekonomik ve sosyal olaylar, yeni bir işbirliği şeklini (kooperatif işbirliğini) ortaya çıkarmışsa, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen piyasalardaki yığılma hareketleri de büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu işletmeler aynı şekilde dikey kanalda ileriye ve geriye doğru bütünleşme süreçlerini başlatmış ve tüketicilere sundukları malları kendileri üretmişlerdir. Bu işletmeler sağladıkları maliyet avantajları ile müşterilerine ucuz ve kaliteli malları kredili olarak satarak piyasanın büyük bir kesimini ellerine geçirmiştir. Bu durum kooperatifleri çok zor şartlarda çalışmak zorunda bırakmıştır. Sonuçta, kooperatiflerin aralarında işbirliğine gitmeleri, başka bir ifadeyle, kooperatiflerin kooperatifleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar kooperatifler daha önceleri bir çok ülkede üst örgütlenmelerini tamamlamış durumda ise de, yeni durum, kooperatiflerin dikey işbirliği içine girmelerini zorunlu hale getirmiş, sinai işleme ve toptancı piyasalarına girmek için aralarında işbirliğine gitmelerini zorunlu kılmıştır. Böylece "peşin satış" gibi kapalı ve durağan bir yapı arzeden ilkenin fonksiyonu ortadan kalkmış, büyümeyi, bütünleşmeyi ve ölçek artışını sağlamayı ifade eden "kooperatiflerarası işbirliği" ilkesi bu kongrede yeni ve önemli bir ilke olarak kabul edilmiştir.

3. Küreselleşme Sürecinin Kooperatiflere Etkileri ve 1995 Kooperatif İlkeleri

Günümüzde ise gerek ulusal seviyede gerekse uluslar arası seviyede meydana gelen yeni oluşumlar ve gelişmeler ilkeler üzerinde yeni tartışmaları başlatmıştır. Bu tartışmaların kaynağını özellikle şu etkenler oluşturmaktadır:

- Gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda kooperatifçilikten beklenen gelişmelerin gerçekleşmemesi, kooperatiflere bir kamu işletmesi muamelesi yapılması, yapılan uluslar arası yardımların kooperatifler yerine bağlı buldukları kamu idarelerine gitmesi kooperatifleri zayıf düşürmüştür. Aynı zamanda kooperatiflerde demokratik bir yapının oluşmasını engellemiştir (Münkner, 1992: 1).
- Dünyada son yıllarda ekonomik yapıda meydana gelen önemli değişimler (Demirci, 1997a, 5).

- Özellikle 1990'dan sonra sosyalist sistemde meydana gelen yapısal değişim sonucu, bu ülkelerdeki kooperatiflerin piyasa mekanizması sistemine uyum sorunu ortaya çıkmıştır (Polat: 1990, 3).
- "Sermaye sınırlı faiz" ilkesinin kooperatiflerin piyasadaki rekabet gücünü azalttığı şeklindeki iddialar vardır (Polat: 1992, 3).

Bu gelişmeler sonucunda 1988 yılında, Stockholm'de yapılan ICA'nın 29. Kongresinde Başkan Lars Marcus'un hazırlayıp sunduğu "kooperatifçiliğin temel değerleri"(Lars: 1991, 1) konulu bildirisi önemli yankılar uyandırmıştır. 1989 yılında ICA, İsveç'li Kooperatifçi Sven Ake Böök'ü kooperatif ilkelerinin yeniden değerlendirilmesi konusunda araştırma yapmak üzere görevlendirmiştir. Böök hazırladığı raporu Ekim 1992 yılındaki ICA'nın Tokyo'daki 30. kongresine sunmuştur. Bu rapor başlıca üç bölümden oluşmaktadır.

- 1- Kooperatifçiliğin geleneksel temel değerlerine ilişkin uygulama sonuçları,
- 2- Geleceğin temel evrensel değerlerine ilişkin öneriler,
- 3- Kooperatifçilik ilkelerinde değişiklik yapılmasına ilişkin öneriler.

Raporda, kooperatifçilik kavramına kaynaklık eden üç temel değer, eşitlik ve adalet, gönüllülük esasına dayalı kendi kendine ve karşılıklı yardım ve ekonomik ve toplumsal gelişme olduğu ifade edilmektedir. Bu değerlerin, kooperatiflerin aşağıdaki beş alanda gösterecekleri faaliyetlerde yansımaları görülmelidir; ortakların temel gereksinmelerini karşılayacak ekonomik faaliyetler, Katılımcı demokrasi, İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, Topluma karşı sorumluluk ve çevre sorumluluğu, Ulusal ve uluslar arası işbirliği (Böök: 1993, 5).

20-23 Eylül 1995 tarihleri arasında İngiltere'nin Manchester şehrinde yapılan ICA'nın 31. Kongresinde kooperatifçilik ilkeleri tartışılarak yeniden şekillenmiştir. Bu yenilikler kooperatif tanımlamasında da kendisini göstermektedir. Buna göre kooperatif; "ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen teşebbüs vasıtasıyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattır" (ICA: 1995, 1-5).

Bu tanımda kooperatiflerin temel değerleri olarak, kendi kendine yardım, kendi kendine sorumluluk, demokrasi, eşitlik, adalet, dürüstlük ve dayanışma

sıralanmaktadır. Bu değerleri uygulamaya yardımcı olmak için de 7 ilke tesbit edilmiştir. Bunlar; (Özçelik: 1995, 19)

- 1- Gönüllü ve Açık Üyelik,
- 2- Demokratik Ortak Kontrolü,
- 3- Üyenin Ekonomik Katılımı,
- 4- Otonomi ve Bağımsızlık,
- 5- Eğitim, uygulama ve Bilgi,
- 6- Kooperatifler Arası İşbirliği,
- 7- Toplumla Karşı Sorumluluk.

B. Değişim ve Rekabetçi Tehditler Karşısında Kooperatifsel Tepkiler

Piyasa mekanizmasında çevresi ile sürekli bir etkileşim içinde bulunan “açık kooperatif” modelleri için değişim kaçınılmazdır. Bu değişim iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır: kooperatiflerin çevreyi etkilemesi, dış çevrenin de kooperatifleri etkilemesidir. Kooperatifçiliğin dış çevreyi etkilemesi, bu düşüncenin bütün dünyada yaygınlık kazanması ve sosyo-ekonomik içerikli global bir hareket haline gelmesi ile açıklanabilecektir. Kooperatiflerin dış çevreden ve özellikle özel sektör işletmelerinden etkilenmeleri yerel, bölgesel, ulusal ve nihayet küresel rekabetin gereğidir. Ne varki, rekabet olgusu zamanla eşit şartlarda devam etmemiş, özel sektör işletmeleri lehine bozulmuştur. Bu sonuçta, kooperatifler yönetsel yapılarını yeterince ve zamanla modernize edememeleri önemli rol oynamış, ve hareket önemli bir itibar kaybına uğramıştır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde zaten kendi ayakları üzerinde duramayan kooperatifler bu süreçlerden çok daha fazla etkilenmiş, bir çok ülkede kooperatifler devletin yanlış tarım politikalarının yürütüldüğü kara delikler haline dönüşmüştür.

Bu gelişmeler karşısında kooperatifçilik düşününde ve literatüründe kooperatifçiliğin yeniden yapılandırılması ve kendi ayakları üzerinde duran dinamik örgütler haline kavuşturulması için bu sosyal yapılara yön veren ilkelerin değişebileceği ve değişmesi gerektiği tartışılmış ve kooperatif ilkeleri niteliksel bir gelişme süreci yaşanmıştır.

1. Gönüllü ve Açık Üyelik

Kooperatife giriş gönüllü olması gerektiğini ifade eden bu ilke, ırk, din, dil ve sınıf ayırımı yapılmaksızın kooperatifin belirlediği amaçlara uyan ve istenen sorumlulukları yerine getiren herkesin kooperatif üyesi olabileceği anlamına gelir. 1934 yılında ICA'nın kabul ettiği temel ilkeler içinde "Serbest Giriş" ilkesi olarak isimlendirilmiş, içeriği 1966 yılında da "dini ve politik tarafsızlık" ilkesini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Başar: 1993, 47). Açık üyelik ilkesinin üç yönü olduğu görülmektedir (Çıkmın-Karacan, 1994, 69). Bu üç yön, katılımın gönüllü olma niteliği kooperatife üye olmanın ve üyelikte kalmanın tamamen serbest olmasıdır. Hiç kimse kooperatifte kalmaya veya ayrılmaya zorlanamaz. Kooperatifin açık olma niteliğinin sürekli olarak korunması, şartlar uygun olduğu müddetçe kooperatife girmek isteyen herkese kapının açık olmasıdır. Dini ve politik tarafsızlık, kooperatif içinde birliği sağlamak için ırk, din ve politik görüşlere dayalı ayrımcılığın yapılmamasını ifade etmektedir. Bazı ülkelerdeki siyasi, dini, ve ırki sebeplerden dolayı kooperatifçilik hareketinin zarar görmesi bu anlayışta etkili olmuştur. Açık üyelik ilkesinden kooperatifin herkese açık olması anlaşılmalıdır. Kooperatife üye olacak adaylarda bir takım özellikler aramak kooperatiflerin hakkıdır.

Serbest katılma ilkesi aynı zamanda, kooperatiften serbestçe ayrılabilmeyi ifade etmekte ancak bu hakkın kullanılmasından kooperatiflerin zarar görmesinin engellenmesi de doğaldır. Nitekim, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun 10. maddesinde her ortağa kooperatiften çıkma hakkı tanınmış ve "...çıkma keyfiyetinin kooperatifin mevcudiyetini (varlığını) tehlikeye düşürmesi halinde ayrılmak isteyen ortağın, muhik bir tazminat ödemesine dair hüküm ana sözleşmeye konabilir." denilerek bu özgürlüğün kullanılmasında kooperatiflere geniş yetkiler tanınmıştır.

Kooperatiflere serbestçe girebilmeyi ifade ve teşvik eden Serbest Giriş İlkesi, kooperatiflerin büyümelerini, bütünleşmelerini ve büyük ölçek etkisini yakalamalarını teşvik eden temel ilkedir.

Günümüzde kooperatiflerin büyüüp gelişmesi için serbest giriş ilkesinin önemi çok fazladır. Ancak, kooperatif üyesi olan ve olmayanların farklı haklara sahip olmaları ve kooperatif üyeliğinin çeşitli formalitelere ve bürokratik süreçlere bağlı olması insanların kooperatiflere üye olmalarını sınırlandırmaktadır. Kooperatiflere üyelik çok basite indirgenmeli ve üyelik

şartı işlem şartıyla sınırlandırılmalıdır. Yani, kooperatif işletme ile bir üretim, tüketim ya da pazarlama ilişkisine giren herkes kooperatif üyesi olabilmelidir.

2. Demokratik Yönetim İlkesi

Demokratik Yönetim İlkesi, ortakların kooperatife koymuş oldukları sermayeye (ortaklık payı) ve kooperatife giriş zamanlarına bakılmaksızın, kooperatifin yönetiminde ve alınacak kararlarda her ortağın tek bir oy sahibi olmasıdır. Kooperatifçilik literatüründe daha çok “bir insan-bir oy” deyiimi ile özetlenen (Çıkın-Karacan, 1994, 71) demokratik yönetim ilkesi kooperatif işletmelerini sermaye şirketlerinden ayıran en önemli özelliktir (ILO: 1952, 33). Demokratik yönetim ilkesi, mutlak olarak birim kooperatiflerde uygulanabilmektedir. İkinci, üçüncü ve daha yüksek dereceli kooperatiflerde (üst örgütlerde) bu ilkedden bazı fedakarlıklar yapılmaktadır. Bazı kooperatif birlik ve merkez birliklerinde, her birim kooperatife ortakların sayısı ve bazen de yapılan alışveriş miktarıyla orantılı olarak oy hakkı tanınmaktadır.

Türk kooperatifçilik mevzuatında birim kooperatifler ve birlikler üst örgütlerinin genel kurullarında, ortak sayılarına göre fakat beş kişiyi geçmemek üzere farklı şekillerde temsil edilmektedir. Kooperatif genel Kurulu üyeleri ile sermaye şirketlerinin genel kurulları aynı yetkilere sahiptir. Fakat, temelde önemli bir fark vardır. Sermaye şirketlerinde her pay senedi bir oy hakkı sağlamaktadır. Böylece bir ortak, hisselerin yarıdan fazlasına sahip olduğunda, büyük bir şirketin yönetimini tek başına elinde bulundurabileceği pay hakkının üst sınırı kanunlarla yada anasözleşmelerle sınırlandırılmaktadır.

Kooperatif işletmelerin zamanla büyümeleri, yatay ve dikey bütünleşme hareketleri yoluyla üst örgütlenmeleri sonucu büyük ölçekli işletmeler haline gelmeleri kooperatif ortaklarının yönetim kurullarında doğrudan temsil edilmesini imkansız kılmaktadır. Ayrıca bu ilkenin uygulanmasında klasik kooperatifçilerle, günümüzün çağdaş kooperatifçileri arasında tartışmalara konu olmaktadır. Yapılan tartışmaların özünde, gerçekte kooperatiflerin ölçeklerini büyütüp büyütmemeleri yatmaktadır. Çünkü, küçük ölçekli bir kooperatifte böyle bir sorun yoktur. Bu sorun, kooperatiflerin ölçeklerini büyütmelele ile ortak sayılarının hızlı bir şekilde artmasıyla doğrudan demokrasiden temsili demokrasiye geçmenin zorunlu hale gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Çünkü, ortakların yönetimden uzaklaşmaları ve yönetimin profesyonel kişilere bırakılması, kooperatiflerin en önemli özelliklerinden birisi olan “kooperatif

işletme-kooperatif grup ilişkisinin” zayıflamasına neden olmuştur. Bu da kooperatifleri sermaye şirketlerine yaklaştırmıştır.

Kooperatif işletmelerinin büyümeleri ve bütünleşme hareketleri sonucunda ortaya çıkan gelişmeler ve küreselleşme olgusu özellikle yönetim alanında demokratik yönetim ilkesinin uygulanması açısından bir takım tartışmaları başlatmıştır. Bunlar;

a- Demokrasinin Sorunu; Kooperatiflerde ortak sayılarının çok fazla artması sonucunda, ortaklar kooperatif faaliyetlerinden sorumlu kurulları doğrudan seçememekte, ikili, üçlü hatta dördümlü aşamalarda bu işlemleri tamamlamak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle, klasik kooperatifçiler, yönetimde “her aşamada sayıca azalan temsilci esasına” dayanan bu yöntemi kooperatif demokrasisine ters düşüğünü ileri sürmektedir. Çağdaş kooperatifçiler ise, reorganizasyon çalışmaları ve verimliliği artırıcı önlemler sonucu demokrasiden uzaklaşmadığını, tam tersine mevcut sosyo-ekonomik koşullara göre en etkin bir şekilde ortakların dayanışmalarının sağlandığını ve onların kararlara katıldığını, başka bir deyimle verimlilik artışı sonucu demokratik yönetimin güçlendiğini belirtmektedir (Başar: 1993, 49). Ayrıca çağdaş kooperatifçiler bütünleşmenin ve piyasalarda güçlü olmanın, değişen ekonomik şartlar karşısında çok hayati bir durum olduğunu ileri sürmektedir. Günün şartlarına uymayan, rekabet gücünü kaybeden ve klasik kurullarla yürütülen kooperatifler eninde sonunda faaliyet gösterdikleri piyasalardan çekilmek zorunda kalacaktır. Bu tartışma ekonomik yaşamın gerçekleri ile demokratik yönetim ilkesi arasında bir ayırım yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Günümüzde, yönetim ilkesinin profesyonelleşmesi ve yönetsel verimliliğin öneminin artması ve yönetimin çok hızlı ve doğru karar alınmasını gerektirmesi nedeniyle yeniden tartışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Acaba, ekonomik bir sistem olan kooperatiflerin siyasi bir gerekçeye dayanan demokrasinin kuralları ile yönetilmesi ne kadar rasyonel bir karar olacaktır.

b- Kooperatif-ortak ilişkilerinin zayıflaması; Kooperatif ortaklarının aşırı artışı sonucu, kooperatif işletme ve faaliyetleri ile ortakların bu faaliyetlere olan ilgisi azalmaktadır. Bunun sonucunda ortaklar arasındaki eski dayanışma ve işbirliği ruhu zayıflamakta; bu noktada kooperatifler ile sermaye şirketleri arasındaki fark azalmakta; ortakların genel kurul toplantılarına katılma oranı giderek düşmekte; ve kararlar azınlık bir grup tarafından alınmaktadır. Karar sürecine katılan az sayıdaki ortağın yeterli eğitimi almamış olması yönetimi de olumsuz etkilemektedir. Buna karşılık, yeni gelişmeler sonucunda kooperatif-

ortak ilişkilerinde mutlaka birebir ilişkiler olması gerekmediğini, önceliğin kooperatif işletmenin varlığını devam ettirmesinde olduğunu savunmaktadır. Eğer kooperatifler ekonomik etkinliği özel sektör firmalarından daha nitelik ve faaliyet dönenini daha karlı kapatırlarsa bu tür tartışmalar genellikle ortaya çıkmayacaktır.

c- Kooperatiflerin yönetimi sorunu; Bütünleşme sonucunda meydana gelen merkezleşmenin beraberinde getirdiği profesyonel yöneticilerin demokratik yönetimi zedelediği ileri sürülmektedir. Çünkü kooperatifler, birim maliyetlerini düşürebilmek, daha fazla mal satabilmek, çağdaş pazarlama tekniklerini uygulayabilmek için çoğu kez özel sektörün başarılı yöneticilerini kooperatiflerin yönetimine getirmekte ya da kendi yöneticilerini daha fazla yetkilendirmektedir. Bu uygulama ise, çeşitli mesleklerden gelen kooperatif yönetim kurulları ile profesyonel yöneticiler arasında çatışmaya neden olmakta ve kooperatifin iç huzurunu bozmaktadır. Ayrıca, yöresel, bölgesel ve ulusal birleşmeler sonucu önemli kararların üst düzeyde alınma zorunluluğu sonuçta kooperatif ile herhangi bir ticari işletmenin amaç-araç zincirinde hiçbir fark kalmadığı noktasından eleştirilmektedir.

Günümüzün kooperatif anlayışında, bu eleştirilerin hepsi yersiz ve anlamsız görülmektedir. Eğer kooperatifler varlığını devam ettirecekse, günümüzün büyük işletmelerinin eğitilmiş, tecrübeli ve yetenekli yöneticileri ile rekabet edebilmek için mutlaka yönetimin profesyonelleşmesi gerekmektedir. Ancak, tabii ki kooperatiflerin profesyonel yöneticileri ait sosyal bir tabanı olan kooperatif ortaklarının çeşitli endişe ve isteklerini de göz ardı etmemelidir. Böylece, yönetici hem klasik işletme fonksiyonlarını gerçekleştirmeli hem de ortakların sorunlarına eğilmek ve görüşlerine değer vermek, onların temsilcisi durumundaki yönetim kurulunun belirleyeceği politika doğrultusunda hareket etmek durumundadır (Başar: 1993, 51).

3. “Risturn” İlkesinden “Üyenin Ekonomik Katılımı” İlkesine

Risturn verilmesi ilkesi esas itibarıyla kooperatif tarafından belli bir dönem içinde (genellikle bir yılda) oluşan işletme fazlalarının ortakların kooperatifle yapmış oldukları alışverişe veya gördükleri hizmete orantılı olarak bir ortağın diğer ortaklar üzerinden kazanç sağlamasını önleyecek biçimde dağıtılmasını ifade eder (Mülâyim: 1992, 65).

Bu ilkenin geleneksel anlamı, kooperatifin mutlak olarak bir işletme fazlası oluşturmasını teşvik etmek değil, yapılan faaliyetler sonucunda bir fazlalık meydana gelmişse bunun nasıl dağıtılacağını göstermektir (Başar: 1993, 51). Risturn veya işletme fazlalarının ortaklara dağıtılması, ortakların kooperatife koymuş oldukları sermaye oranına göre değil, ortakların kooperatifle yapmış oldukları alışveriş veya görmüş oldukları hizmete göre yapılmaktadır (Özdemir, 84). Çünkü kooperatiflerin amaçları kar değildir. Fakat şu unutulmamalıdır ki, ekonomik bir organizasyon olan kooperatif işletmesi verimli işletildiği ve iyi yönetildiğinde kuşkusuz bir ekonomik fazlalık, kazanç, artık değer veya kar olarak adlandırılabilir bir işletme fazlası elde edilecektir (Özdemir, 84).

Kooperatiflerin ortaklarına maliyetine mal ve hizmet sunmayı amaç edinmesi, işletme fazlasının ortaklara dağıtılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak, ticari ve hizmet kuruluşlarında satışı veya hizmeti anında maliyete çevirmek oldukça zordur. Bunu sağlamaya çalışmak hem bir çok güçlükleri hem de yönetim masraflarını artıracaktır. Bunun için kar-zarar durumunun belirli bir dönem sonunda hesaplanması gereklidir. Kooperatiflerin öncelikle bir ticari işletme gibi, aktif fiyat politikası uygulaması, bir fazlalık (kar) oluşmasına neden olacaktır. Ancak, oluşan fazlalık, ortaklar isterlerse risturn olarak dağıtılabilir.

Günümüzün modern kooperatif anlayışında, kooperatiflerin rekabet koşulları içinde başarılı olabilmeleri, gelecekteki belirsizlikleri azaltabilmeleri ve kuvvetli bir finansal yapıya kavuşabilmeleri için gelir-gider farkının pozitif olması gerekmektedir (Çıkm-Karacan, 1994, 76). Bu gereklilik günümüz işletmelerinin temel sorunlarından birisidir. Her ne kadar birincil amaç olmasa da, birincil amaçların yerine getirilmesi için güçlü finansal yapı gereklidir. Böyle bir yapının oluşturulması işletmelerin büyümeleri ile mümkün olabilir.

Kooperatiflerde ise durum daha da önemlidir. Rakiplerinin sürekli büyüme eğiliminde bulunmaları onlar için yatay ve dikey entegrasyonu kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü, ölçek artışıyla hammadde alımında, ulaşımda, personel ihtiyaçlarını karşılamada, ve diğer alım-satım işlemlerinde pazarlık gücü yakalanacaktır (Başar: 1993, 52). Bu da, sonuçta kooperatiflerin yıllık gelir-gider farkını artıracak ve risturn dağıtılabilir oranlar, arttırarak kooperatif etki sağlanacaktır.

Kooperatiflerin ekonomik faaliyetler sonucunda elde ettikleri gelir fazlası oldukça önemli bir unsur haline gelirken, ortaklar açısından da bu fazlaların

paylaşılması önem arz etmektedir. Kooperatiflerin piyasalardaki fonksiyonlarının genişlemesi ve piyasalar ile daha fazla ilişki içine girmeleri sonucu oluşan gelir-gider fazlalarının ortaklara dağıtılmayarak, yeni yatırımlara ve faaliyetlere kaydırılması ile risturn dağıtılması ilkesinin ilk bakışta çeliştiği görülmektedir. Ancak, kooperatiflerin ilkelerinin kooperatif ortaklarının menfaatlerini sağlamaya yönelmesi ve kooperatiflerin oluşan fazlalarla yeni ekonomik faaliyetlere girmelerinin de ortakların menfaatlerine olması bu çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde de zaten ortaklar açısından mutlak olarak bir risturn dağıtılması çok fazla ilgi görmemektedir. Örneğin İngiltere’de ortaklara özel kar pulu dağıtılması, ortakların risturnlara olan taleplerini büyük ölçüde azaltmıştır.

1995 yılında kooperatif ilkelerinin yeniden değerlendirilmesinde bu ilke bağımsız bir ilke olması yerine, üyenin ekonomik katılımı adı altında daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

4. Kapitale Sınırlı Faiz Ödenmesi İlkesinden “Otonomi ve Bağımsızlığa”

Kapitale faiz ödenmesi ilkesi, ortakların kooperatife yatırmış oldukları sermayeye mutlak bir faiz ödenmesini değil, bir faiz verilmesi düşünülüyorsa, bunun sınırlı olmasını ifade etmektedir (Mülayim: 1992, 64). 1966 Kongresinde bu ilke “ortakların kooperatif sermayesine yaptıkları katkıya belli oranda faiz ödenebilir” şeklinde ifade edilmiştir (ICA: 1967, 20). Bu ilke kooperatiflerin finansmanı ile doğrudan ilgilidir. Her ortak kooperatife belli bir sermaye ile katılmaktadır. Buna sosyal sermaye denir. Muhasebe kayıtlarında “ödenmiş sermaye” olarak yer almaktadır. Bu sermaye, kooperatifin sabit tesislerini yapmak ve muhtemel riskleri karşılamak amacıyla toplanan sosyal sermaye, pay senetleri şeklinde oluşmaktadır. Payların en düşük değeri ve en çok kaç paya sahip olunacağı ve ortaklara nasıl faiz ödeneceği belirlenmektedir.¹ Bu faizin tahvillerde olduğu gibi her zaman ödenmesi de zorunlu değildir.

Bununla birlikte, verilen bu faiz ile sermaye şirketlerinin hisselerine verdikleri kar payları arasında müşterek bir nokta yoktur. Hatta kooperatiflerde bu tehlikeden korunmak için kooperatife yatırılan sermayeye verilecek faizin oranı veya bu oranın en yüksek sınırı önceden yasalarla ve/veya ana sözleşmelerle belirlenmiştir. Sermaye şirketlerinde bütün faaliyetler sermaye

¹ 1163 Sayılı Yasanın 19. Maddesinde ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile devlet tahvillerine verilen en yüksek faiz haddini geçmemek üzere faiz ödenebilir.

esashi olarak yapılmakta ve sermaye ekonomik hayata hükmeden yönlendiren konumunda yer almaktadır. Kooperatiflerde ise sermaye hizmet eden konumundadır ve demokratik yönetim ilkesi ile risturn dağılımı ilkesi bu amacı sağlayıcı mekanizmalar olarak yer almaktadır (Çıkın-Karacan: 1994, 75).

Sınırlı faiz ödeme ilkesi, kooperatiflerin ayırıcı bir özelliği değildir. Hatta faiz ödenip ödenmeyeceği veya ne oranda, ne zaman, nerede, nasıl ödeneceği, ülkelerin sosyo-ekonomik politikasına, finans sisteminin işleyişine, yasalara, ana sözleşmelere ve faaliyet alanlarına göre değişebilmektedir. Başka bir ifadeyle kooperatifler, ortaklarına faiz ödemeye zorlanamaz. Ortaklar arasında böyle bir eğilim varsa, bu eğilim, yasalar ve ana sözleşmedeki esaslar dahilinde belirlenmektedir. Bu konuda 1163 Sayılı Yasanın 19. maddesinde “ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile devlet tahvillerine verilen en yüksek faiz haddini geçmemek üzere faiz ödenebilir” hükmü yer almaktadır.

Kooperatif, sermayeye faiz vererek hem kendi finansman ihtiyacını karşılamakta, hem de ortakların ellerindeki sermayeyi kooperatife çekerek onların kazançlarını arttırabilmektedir. Günümüz işletmelerinde finansman sorununda önemli bir unsur haline gelmesi, kooperatifleri doğrudan etkilemiştir. Kooperatifler rakipleriyle mücadelede dış finansman kaynaklarından yeterli ölçüde yararlanamıyorlarsa, iç finansmana büyük ihtiyaç duymaktadır. Bunun için ortaklarının tasarruflarını değerlendirmek için bunlara piyasa faiz haddinin üzerinde yada en az o kadar bir faiz oranı uygulayarak tasarrufları kooperatife çekmeleri gerekmektedir. Kooperatifler büyüyebilmeleri, yatay ve dikey entegrasyonlarını gerçekleştirerek işletme ölçeklerini arttırabilmeleri ve faaliyet maliyetlerini verimli şekilde düzenleyebilmeleri için ciddi finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar.

Günümüzün ekonomik şartları, bu ilkenin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Kooperatiflerin kişiliklerine zarar gelmeden, (şirketleşmeden) finansman sorununun çözümü için bu ilkenin uygulanmasına esneklik kazandırılmasının gerekliliği kooperatifçilik ilkelerinin yeniden değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmış ve bu ilkenin kooperatiflerin rekabet etmelerini engellediği şeklindeki yaygın kanaatler dikkate alınarak 1995 kongresinde “otonomi ve bağımsızlık ilkesi” içerisinde değerlendirilmiştir.

5. Eğitimin Geliştirilmesi İlkesi

Eğitim ilkesi dar anlamda, ortakların, yetkili kurul üyelerinin ve çalışan personelin, geniş anlamda, bütün halkın kooperatif ilke ve yöntemleri hakkında bilgilendirilmesi, kooperatif şuurunun artırılması, toplumun demokratik yolla sosyo ekonomik gelişimini sağlamak amacıyla kooperatiflerin faaliyetlerde bulunması ve fonlar kurmasını kapsamaktadır (Mülayim: 1992, 69). Eğitimin desteklenmesi ilkesi ilk kooperatifçiler Robert Owen ve Rochdale'lerden beri üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Nitekim Eğitimin geliştirilmesi ilkesi, ICA'nın 1937 Paris Kongresinde, 1966 Viyana Kongresinde ve 1995 kongresinde önemi vurgulanmıştır. Pek çok kooperatifçi düşünür, kooperatifçiliğin eğitimsel çalışmaya dayanan ekonomik bir hareket olduğu görüşünde birleşmektedir (Çıkm-Karacan, 1994, 79). Eğitim ilkesini çok önemli hale getiren husus, belki de bütün diğer ilkelerin yerine getirilmesinde ve anlaşılmasında sahip olduğu önemdir. Gelişmiş ülkelerde toplumun eğitim seviyesinin yüksek olması nedeniyle, eğitim faaliyetlerinin yönü, temel kooperatifçilik kavramı ve ilkeleri yerine içe dönük faaliyetler noktasındadır. Bunlar verimliliğin artırılmasına dönük ortakların performanslarının değerlendirilmesi, vasıflı ortakların sorumlu kurullarda görevlendirilmesi, seviyenin daha da artırılması için kurslar, seminerler düzenlenmesi şeklinde olabilmektedir. Ayrıca, yüksek öğretim kurumları ile işbirliği yapılarak kooperatifçilik üzerine bilimsel çalışmalar yürütülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise, bu ile ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, kooperatifçiliğin önemli bir kalkınma aracı olarak görüldüğü bu toplumlarda okuma-yazma oranları %50'nin altındadır. Ve bir çok insan kooperatifin neyi ifade ettiğini anlamaktan yoksundur. Bu ülkelerde eğitim sorunu bir ulusal sorun halindedir. Kooperatifler ise sadece kooperatif eğitimi değil aynı zamanda ulusal eğitim politikasının bir parçası olmak zorundadır.

6. Kooperatiflerarası İşbirliği İlkesi

Özünde bir işbirliği modelin olan kooperatifler amaçlarını gerçekleştirmek için kooperatifler arası işbirliğine önem vermeleri kendi teorilerinin bir gereğidir. Kooperatifler sosyal ilişkileri geliştirmek için Uluslar arası Kooperatif Birliği'ni (ICA) oluşturmuştur. Uluslar arası düzeyde ekonomik amaçlı işbirliği şekillerinin nitelikleri itibariyle genel olarak üç başlıkta toplamak mümkündür (ILO: 1971, 84).

1. Sıradan ticari ilişkiler: Kooperatif örgütler arasında aynı mal veya mal gruplarının alımı ve pazarlaması şeklindeki ilişkileri kapsamaktadır.

2. Ad Hoc Anlaşmaları: Ortak çıkarlar için birbirleriyle ilişkiye karar veren iki örgüt, uzun dönemli olan spesifik anlaşmalar yapabilir. Bu tür anlaşmalar bazen de teslim sözleşmeleri şeklinde olabilir. Bu sözleşmelerde, fiyatların belirlenmesi, üretim standartlarının belirlenmesi, pazarlama ve üretimin miktarı gibi uzun dönemli işlemler karşılıklı olarak planlanabilir.

3. Ortak Teşebbüsler: Kooperatiflerarası ilişkilerin en ileri şeklini oluşturur.

Kooperatifçilik hareketinin özünde işbirliği ilkesi yatmaktadır. Bu ilkenin kapsamının genişlemesi, dünyadaki sosyo-ekonomik gelişmelerin bir sonucudur. Nitekim bu ilke ICA'nın 1937 Paris Kongresinde kabul edilen uluslar arası kooperatifçilik ilkeleri arasında yer almamaktadır. Özellikle, II. Dünya Savaşından sonra firmaların büyüme ve bütünleşme yoluyla hammadde, üretim ve pazarlama alanında piyasa şartlarını kendi lehlerine çevirmeleri sonucunda, kooperatifler ile özel firmaların pazar paylaşımı dengesi kooperatifler aleyhine gelişme göstermiştir. Bu gelişme sonucunda bir çok ülkede kooperatifler zor durumda kalmış, bırakmış, ya faaliyet alanlarını daraltmış veya piyasayı terk etmiştir. Bu gelişmeler kooperatiflerin varlıklarını sürdürebilmek için yatay ve dikey bütünleşmeye gitmeleri gereğini ortaya çıkarmıştır (Çıkmın-Karacan: 1994, 80).

Bu doğrultuda ICA tarafından, 1966 Viyana Kongresinde "kooperatiflerarası işbirliği ilkesi" yeni bir ilke olarak kabul edilmiştir.

Bunlar karşılıklı ihtiyaçların tek bir teşebbüs (ortak işletme) tarafından gerçekleştirilebildiği durumlarda, ortak ihtiyaçların veya tamamlayıcı pazarlama ya da arz gereksinimlerinin karşılanması amacıyla, birden fazla birincil veya üst örgütlenmiş kooperatifler arasında oluşturulan işletmelerdir.

C. Küreselleşme Olgusu Karşısında Kooperatifçilikte Yeni Eğilimler

Kooperatiflerin günümüzde etkinliklerini arttırabilmeleri için çok önemli yapısal değişim süreçlerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Öncelikle, gelişmeleri iyi okumalı, yapısal hastalıkları teşhis etmeli ve ona göre gerekli dönüşümleri gerçekleştirmelidir. Nihayet, ICA'nın 1995 kongresinde aldığı kararlarda bu konunun önemini vurgulamaktadır. Kooperatifçilikteki yeni eğilimleri şu başlıklar altında toplamamız mümkündür.

1. Ekonomik ve Yönetmel Bağımsızlık

Kooperatiflerin bağımsızlığı ekonomik ve yönetmel bağımsızlıktır. Yönetmel bağımsızlık, kooperatifi onu oluşturan ortakların yönetmesi, ekonomik bağımsızlık ise kooperatif sermayesini ortakların oluşturmasıdır. Kooperatifler ancak, yönetmel ve ekonomik bağımsızlık sayesinde küresel dünyadaki aktif rekabet olgusu ile baş edebilecektir. Batı Avrupa'daki hür ve demokratik kooperatifçiliğin daha mükemmel ulaşması için bütün dünya kooperatifçiliği ciddi arayışlar içine girmiştir. Bu anlayışta kooperatiflerin bağımsızlığı her şeyin üstündedir (Er, 1997, 9). Böylece, kooperatifler rekabet edebilmek için piyasanın koşullarına göre hareket edebilecek, teorik sorunları aşarak düşüncenin özüne (kendi kendine yardım mekanizması ve ortakların çıkarlarına) sadık kalarak daha esnek politikalar takip edebilecektir.

Özellikle gelişmekte olan bir çok ülke, kooperatifleri ekonomik ve sosyal politikalarının bir aracı olarak görmüşler, yönetim ve finansman yapılarını bozmuşlardır. Kooperatifler esas olarak sivil, halka dayanan ve sosyo-ekonomik içerikli bir kendi kendine yardım mekanizmasıdır. Devlet, bazı politikaları için kooperatifleri kullanmak istiyorsa, yapacağı şey kooperatifleri bağımsızlaştırmak, sermaye yapılarını güçlendirecek altyapıyı oluşturmaktır. Ne varki, geleneksel devlet anlayışındaki "verirsem karışırım" kooperatifleri kendi ayakları üzerinde duramayan, piyasanın aktif yapısına göre hareket edemeyen yapılara dönüştürmüştür. Bu anlamda, Devlet, kooperatifleri yönlendirmeli ama asla yönetmemelidir. Ortaklar, kooperatifi kendi çıkarları için gerekli görüyorlarsa riskini almalı ve yönetime talip olmalıdır. Kooperatifler hükümetle olan ilişkilerinde ihtiyatlı olmalı, yerine göre sermaye şirketlerinin hükümetle olan ilişkilerini takip etmelidir (Demirci: 1997b, 6).

Bu anlamda, Tartışmaların en önemli nedenlerinden birisine teşkil eden kooperatiflerin özel kesim ile eşit koşullarda aktif rekabet politikası uygulamasını engelleyen içsel sorunların kaynağı olarak görülen, (Polat: 1992, 3) "Sınırlı Faiz İlkesi" ne yeni bir anlam kazandırılmış; bağımsız bir ilke olmaktan çıkarılarak "Otonomi ve Bağımsızlık" adı altında başka bir ilke içinde değerlendirilmiştir. Bu gelişme, kooperatiflerin özel sektör ile rekabet edebilmeleri üzerinde yapılan teorik tartışmaların önü açılmıştır.

2. Topluma Karşı Sorumluluk

Kooperatifin doğasında var olan ve temelde toplumun menfaatşerinin korunmasını amaçlayan toplumsallık ilkesi (Özçelik: 1995, 43) günümüzde çok

daha geniş anlamlar yüklenmiş, kooperatifleri sosyal hayatın aktif katılımcıları haline getirmiştir. Bunun en önemli göstergesi, bu düşünce 1995 ICA kongresinde “**Topluma Karşı Sorumluluk**” adı altında yeni bir ilke olarak benimsenmiştir. Buna göre; kooperatiflerin üyelerinin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılarken, faaliyette buldukları toplumun kalkınması, çevrenin korunması içinde çalışmalar yapmaları öngörülmüştür.

Özellikle, toplum, kooperatif, çevre etkileşimi açısından önemli bir başlangıç kabul edilebilecek bu gelişme günümüz işletmeleri için çok önemli bir algısal gelişmedir. Zira, içinde yaşanan toplum ve çevreye karşı sorumluluk yalnızca yerel ve ulusal işletmelerin değil aynı zamanda uluslararası nitelik gösteren küresel işletmelerin de üzerinde durduğu önemli bir motiftir.

Kooperatifler, çevre-toplum etkileşimi açısından özel işletmelere göre çok daha şanslı görülmektedir. Çünkü, önemli bir sosyal tabana da sahip olmaları, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarına ve doğal olarak çözümlerine özel işletmelere göre daha yakın olmaları sonucunu doğurmaktadır.

3. İşletmecilik ve Kooperatifçilik Sentezi (Ekonomik ve Sosyal Sentez)

Kooperatiflerin varlığını sürdürmeleri, onların amaçlarını daha iyi gerçekleştirmelerine bağlıdır. Piyasa ekonomisi koşullarında “kooperatif etkinin” ortaya çıkabilmesi için oyunu kurallarına göre oynamaları zorunludur. Güçlü bir finansal yapının sağlanması ve modern yönetim ilkeleri uygulanması zorunludur. Kooperatif ortaklarının ekonomik katılımı daha da teşvik edilmelidir.

Zaten kooperatif ilkelerinde buna uygun gelişmeler sağlanmıştır. 1995 kongresinde ortaya çıkan eğilime bağlı olarak “risturn ilkesi” mutlak bir ilke olmaktan çıkarılmış, ortakların ekonomik katılımının daha fazla teşvik edilmesi amacıyla yeni bir ilke olarak kabul edilmiştir. Böylece, oluşan işletme fazlalarının kooperatiflerin gelişmesi, yedek akçe oluşturulması, ortakların kooperatifle yaptıkları ekonomik faaliyetlerin oranına göre dağıtılabilmesi ve üyelerce uygun bulunan diğer faaliyetlerin desteklenmesi amaçları için kullanılması kabul edilmiştir.

Böylece, kooperatifler ekonomik bir işletme olarak aktif büyüme stratejileri gerçekleştirmelerinin önü açılmış olacak, kooperatifin işletme sermayesinin daha da güçlenmesi sağlanmış olacaktır. Bunun sonucu olarak öz

sermayeleri ortakları adına daha da güçlenecek olan kooperatifler gelecekte serbest piyasa ekonomisi koşullarında daha aktif rekabet edebileceklerdir (Dursun: 1996, 29).

“Kooperatifler Arası İşbirliği” ilkesinin önemi vurgulanarak, günümüzün rekabet ortamında kooperatiflerin ortaklarına ve topluma etkili hizmetler sunabilmesi için aralarında mahalli, milli, bölgesel ve uluslar arası düzeyde işbirliği yapmaları diğer bir ifadeyle geniş anlamda entegrasyona gitmeleri üzerinde durulmuştur.

4. Uyum Yeteneği ve Karar Süreçlerinin Hızlanması

Kooperatifçilikte yaşanan bütün bu gelişmeler, aslında kooperatif düşüncesinin kendi içinde kendi dönüşümünü sağlayabilme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Ne var ki, günümüzde rekabet merkezli yoğun gelişmeler uyum ve aktif rekabet konusunda çok hızlı hareket etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Kooperatiflerin kendi içsel yapıları, ortaklaşa karar süreçleri, katılımcı yönetim modelleri, kooperatif-ortak ilişkilerinin doğası kooperatifleri önemli sıkıntılara sokabilmektedir. Hızlı karar alma ve alınan kararlarda etkinlik sağlanması günümüz işletmeciliği için en önemli yönetsel sorunlar arasındadır. Profesyonel işletmecilik ve yönetim modellerinde bu konuda çok önemli sorunlar yaşanmamakta, piyasa işletmeleri ve yönetim süreçleri aktif rekabet stratejilerinin uygulanmasında daha rahat çalışma imkanlarına sahip bulunmaktadır.

Hızlı karar alma, yönetim sürecinin iç ve dış çevre ile olan iletişiminin doğal bir gereğidir. Günümüzde, bu gereklilik çok değişken ve hızlı çevrelere belirlendiği için çok daha önemli hale gelmekte, işletmeler ortaya çıkan yeni durumları kontrol edebilme, yönlendirebilme ve sektörleri yönlendirebilme gereksinimlerini doğurmaktadır. Bu nedenle, kooperatifler için uyum yeteneklerinin geliştirilmesi, karar süreçlerinin hızlanmasına ve etkin yönetim stratejilerinin uygulanmasına bağlıdır.

SONUÇ

Son yüzyıl içinde özellikle ekonomik içerikli bir çok etken, bir çok kurumu olduğu kadar kooperatifleri de derinden etkilemiştir. Değişimin kaynağı zaman zaman içsel sorunlardan kaynaklanmasına karşın genellikle dışsal faktörlere dayalı bir etki-tepki mekanizması şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle

II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan ve günümüzde de küreselleşme olarak adlandırılan ekonomik içerikli olgular sosyal içerikli bir işbirliği modeli olan kooperatif işletmelerin ekonomik yapılarını güçlendirmeleri konusunda yönlendirmiştir.

Uluslararası niteliğe sahip bir çok işletme zayıf kooperatiflere karşı önemli maliyet ve fiyat avantajlarını kullanarak üretim, tüketim ve pazarlama kooperatiflerinin geleneksel faaliyetlerini ellerine geçirmişlerdir. Bu gelişmeler kooperatifleri derinden etkilemiş, kooperasi varlığı ve önemleri bile tartışma konusu olmuş, kooperatif ilkelerinin gelişmelere yeterli cevaplar veremediği ileri sürülmüş, bunun sonucunda da 1966 yılında gözden geçirilen ilkeler, kooperatiflerin karşı karşıya kaldıkları çeşitli etkiler ve içsel sorunlar karşısında 1995 yılında yeniden revizyona tabi tutularak yeni manevra alanları ve stratejiler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda kooperatifçilik ilkelerinin bazıları tarihsel süreç içinde anlamlarını yitirmişler(peşin satış gibi), bazıları da teorik önemlerini korumuş (serbest giriş, demokratik yönetim, eğitim), bazıları ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak yeni anlamlar kazanmış (risturn verilmesi, sermayeye sınırlı faiz verilmesi) ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve küresel gelişmelere paralel olarak yeni ilkeler kabul edilmiştir (kooperatifler arası işbirliği, toplumsal sorumluluk).

Sonuç olarak kooperatifler, dışı kapalı, gelişmelere tepki veremeyen, tamamen kar amaçlı olarak kurulan işletmelerle rekabet edemeyen kurumlar değil tam tersine, piyasada aktif rekabet edebilecek esnek bir teoriye sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Kooperatif ilkeleri geçirmiş olduğu bu dönüşüm ile bunu ortaya koymuşlardır. Ne var ki bu gelişmeler yeterli değildir. Global ölçekli firmalar, büyük üretim ve dağıtım mekanizmaları sayesinde birim maliyetlerini oldukça düşürme şansına sahip olmuşlar, kooperatiflerin sahip oldukları bir çok avantajı tehdit eder duruma gelmişlerdir. Bu nedenle, kooperatif işletmeler sürekli gelişme, yeniliklere açıklık, yerelleşme, yerel-ulusal-uluslar arası işbirliği, ortakların eğitimi konularında kendilerini sürekli yenileme çabaları içinde olmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Özçelik "Kooperatifçilik İlkelerinde Değişiklikler" **Karınca Dergisi**, Sayı: 707, 1995
- Ahmet Özçelik, "Eski ve Yeni Kooperatifçilik İlkeleri" **Kooperatifçilik Yıllığı**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, No: 85 Ankara
- Ayhan Çıkm-Ali Rıza Karacan, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir: 1994
- Celal Er, "Yirmi Birinci Yüzyılım Başında Kooperatifçiliğin Yeniden Yapılanması", **Karınca Dergisi**, Sayı: 721, Ocak: 1997
- H.Hans Münkner, "A Possiple ICA Development Strategy for the next Decades", **Review of International Co-operation**, 1992
- Haşmet Başar, **Kooperatif Kuruluşların Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa: 1993
- Hüseyin Polat, "Kooperatif İlkelerinin Yeniden Gözden Geçirme Süreci Başlarken", **Kooperatif Dünyası**, Sayı: 258, Ankara: 1992
- Hüseyin Polat, "Perestroika ve Kooperatifler", **Kooperatif Dünyası**, Sayı: 230, 1990
- ICA, "Cooperative Principles and Asian Co-operative Movement", Centennial, **Congress Brief**, No:3 1995
- ICA, Report of the ICA Comission on Cooperative Principles, London, 1967
- ILO, **Co-operative Practice**, Geneva, 1952
- ILO, **Co-operation –A Workers' Education Manual**, Geneva: 1971
- Keramettin Dursun, "İşletme Modeli Olarak Kooperatifler", **Karınca Dergisi**, Sayı: 719, Kasım: 1996
- Peter Davis, "Managing the Cooperative Difference", ILO-COOPNET, Geneva-1999
- Rasih Demirci, "Yeni Kooperatifçilik Kimliği", **Karınca Dergisi**, Sayı: 725, Haziran: 1997a.
- Rasih Demirci, "Yeni Kooperatifçilik Kimliği", **Karınca Dergisi**, Sayı: 726, Haziran: 1997b.
- Sven Ake Böök,"Değişen Dünya'da Kooperatif Değerleri ve Türk Kooperatifçiliği", Çev: Hüseyin Polat, **Kooperatifçilik Dünyası**, Sayı, 266, Mayıs: 1993
- Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara: 1992
- Ziya Gökalp Mülayim, **Türkiye'de Tarım Kooperatiflerinin Federatif Örgütlenmesi ve Başlıca Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 463, Ankara